

Změny v úloze a postavení státu v Evropě a ve světě

prof. Ing. Milan Šikula, DrSc.

ředitel Ekonomického ústavu Slovenské akademie věd

Vědeckopopularizační seminář

Evropský institucionální rámec a základy globální regulace

Brno, 25. listopadu 2011

Tento seminář je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

ZMENY V ÚLOHE A POSTAVENÍ ŠTÁTU V EURÓPE A VO SVETE

prof. Ing. Milan Šikula, DrSc.

CIEL PREZENTÁCIE

- štát ako dynamický historicky podmienený jav
- modernizácia štátu ako dlhodobý trend jeho adaptácie, ktorou reaguje na historicky podmienené zmeny tak, že dochádza k pozitívnym civilizačným posunom
- podstatnou črtou modernizácie je jeho rastúca angažovanosť vo fungovaní ekonomiky a spoločnosti
- aplikácia konceptu vývojovej podmienenosti a konceptu spoluutvárania budúcnosti

Náčrt historickej retrospektívy formovania štátu

- Prvé štáty (obyvateľstvo, územie a mocensko správny aparát) pred 6. tisíc rok.
- Pojem štát – od 16. storočia ako osobitnej inštitúcie, suverenita, nezávislá od Boha a nie vlastníctvo panovníka
- Národný štát 1648 Münster Osnabrück – dočasný mier – zmluvami sa založila koncepcia nár. štátu a medzištátneho systému
- Odvtedy sa začal formovať a fungovať systém zložený z diskretných nár. štátov ako interaktívnych jednotiek; 300 rokov kapitalizmu
- Z hľadiska hlavných etáp – kľúčové rozhranie – industriálnej a postindustriálnej, predglobalizačnej – globalizačnej – prelomové 70. roky
- Historické medzníky – Veľká kríza 30. rokov a 2. svet. vojna – zlyhanie liberálnych koncepcií – štát sa stal dôležitý ek. aktér – „pravidlá hry“, doladovanie cyklu, nástroje fiškálnej politiky (štruktúra daní, progresivita), sociálne a investičné výdaje rastúci podiel na HDP, štát blahobytu indikatívne plánovanie. 50. a 60. „zlaté“ dekády

HISTORICKY PODMIENENÝ CHARAKTER ŠTÁTU A JEHO FUNKCIÍ

- štát ako dynamický jav, premenlivý v čase, s viacerými dimenziami historickej podmienenosti, kľúčové rozlíšenie nasledovných dimenzií
- v rámci celkového vývoja civilizácie
- v rámci hlavných etáp civilizácie
- v rámci etapy formovania postindustriálneho rozvoja a procesu globalizácie
- v rámci národných špecifík a vplyvu interakcie s inými štátmi
- v rámci dobovo prevládajúceho charakteru ideologického konceptu kľúčových aktérov politiky štátu
- veľká časová a obsahová národnoštátna diverzita – neudržateľnosť uniformity Washingtonského konsenzu

ŠTÁT V PREDSTAVÁCH NAJVÝZNAMNEJŠÍCH RENESANČNÝCH A OSVIETENECKÝCH MYSLITEĽOV

- N. Machiavelli (1469-1527) - autor pojmu „štát“, ktorého pre jeho odidealizovaný prístup opisu politiky môžeme označiť ako politického realistu
- J. Bodin - (1530-1569) považovaný za otca modernej koncepcie štátnej suverenity
- V období osvietenstva akcentujúceho ľudský rozum sa zdôrazňovalo poňatie štátu, ktorý má slúžiť svojim občanom a „národnému záujmu“, ktorý je oddelený od náboženských a moralizujúcich špekulácií a má sa opierať o výsledky vedy. Sformovalo a viaceré konkrétnejších predstáv o jeho uplatnení.
- T. Hobbes (1632-1728) - moderný štát ako osvietenská absolútna monarchia, ktorej sa jednotlivec musí podriaďovať, aby sa potlačili jeho prirodzené egoistické sklony.
- J. Locke (1632-1704) - naproti tomu sformuloval koncept zmluvy medzi občanom a štátom, podľa ktorého sa ľudia podriadením štátnej moci nevzdávajú všetkých práv, ale štátu prenechávajú len tie svoje prirodzené práva, ktorých postúpenie je potrebné na efektívnu správu vecí verejných. Výmenou za to sa tieto prirodzené práva menia na občianske práva, vrátane práva spolurozhodovať o chode štátu.

ŠTÁT V PREDSTAVÁCH NAJVÝZNAMNEJŠÍCH RENEŠANČNÝCH A OSVIETENECKÝCH MYSLITEĽOV - pokračovanie

- E. M. Voltaire (1694-1778) argumentoval vznik štátu ako produkt historického vývoja a zmluvný pôvod štátu odmietol.
- Ch. deMontesquieu (1689-1775) vysvetľoval príčiny rozdielnych foriem štátu v jednotlivých krajinách rozdielnymi prírodnými a spoločenskými podmienkami v ich historickom vývoji. Zdôraznil nevyhnutnosť individuálnej slobody, vzájomnú závislosť štátov, potrebu múdrych a rešpektovaných zákonov, delbu moci v štáte.
- Prínos J. J. Rousseau (1712-1778) do diskurzu o štáte bol najmä v tom, že k zdôrazňovaniu rozumu priradil potrebu citu, najmä súcitu s blížnym, a že ako prvý od seba odlíšil spoločnosť a štát.
- I. Kant (1724-1804) a G. F. Hegel (1770-1831) prispeli k rozvinutiu etického obsahu štátu a práva.

Podmienky vzniku sociálneho štátu

- Vznik sa spája s Bismarkovými sociálnymi zákonmi – nie altruizmus ale ako hrádza proti možným revolučným výbuchom
- široké rozvinutie – vplyv reminiscencií na Veľkú krízu a katastrofálne ekonomické a sociál. dôsledky 2. svetovej vojny
- prvý program sociálnej politiky, ešte počas vojny anglický ek. Beveridge (zabezpečiť obyv. „od kolísky až po hrob“, komplexné sociálne, najmä materiálne zabezpečenie, proti chorobnosti, nevzdelanosti chudobe prebudovanie a zjednotenie sociálneho poistenia
- 25 rokov – najdlhší, najdynamickejší neprerušovaný rast – priaznivý pre sociálnu sféru a opačne – európsky sociálny model, ani v USA postroosveltovskej dobe sa nereštauroval pôvodný „čistý trh“

Globalizácia a hlboké premeny štátu

- 70. – 80. roky – ropné šoky potravinová kríza AP technologická revolúcia – čas a priestor „bezbarierové“ globálne podnikanie
- Vytvorili sa podmienky pre intenzívny nástup globalizácie v 80. 90. rokoch, liberalizácia, deregulácia, prekážky globálneho rozvíjania ek. aktivít
- Globalizácia spôsobila prevratné inštitucionálne zmeny – štát a TNK
- TNK sa stali kľúčovými aktérmi globálneho diania, vysokokoncentrovaná moc kombinovaná s celoplanetárnou pohyblivosťou a flexibilitou komplexu – účinný tlak na prevzatie sociálnych a environmentálnych nákl.
- Štát a KV, eliminácia MVEV, asymetria využívania KV
- Extrémny nárast polarizácie, nedostatočný zhodnocovaní priestor, financializácia, dopyt
- Odpútavanie ekonomickej moci od štátu, z tvorcu na účastníka súťaže
- V skutočnosti sa zakladali podmienky pre frontálny útok na sociálnu sféru a odbúravanie rôznych podôb sociálneho štátu

Dôsledky inverzie úloh národných štátov a TNK

Inverzia úloh národných štátov a podnikateľských subjektov však má nasledovné dôsledky:

- zmäkčuje podmienky podnikovej sféry na dosahovanie konkurencieschopnosti, zapája štáty do dosahovania jej dobrých výsledkov;
- spravidla sa zväčšuje tlak na štát v oblasti verejných financií – znižovanie príjmov (znižovanie daní, odvodov a pod.) a zvyšovanie výdavkov podporujúcich konkurencieschopnosť, výskum, vzdelanie, infraštruktúru a pod.;
- vytvára sa asymetria medzi právami TNK na jednej a povinnosťami štátu na druhej strane;
- dlhodobé účinky takto presadzovanej zmeny úlohy štátu pôsobia deštruktívne na sociálnu súdržnosť a politickú stabilitu;
- v súťaži o maximálnu konkurencieschopnosť štátov je hlboký rozpor medzi úlohou tvorca pravidiel hry hospodárskej súťaže pre podniky na jeho území a úlohou účastníka súťaže o priazeň podnikovej sféry v globálnom meradle.

Minimalizácia alebo modernizácia štátu v ekonomike a spoločnosti

- Nevyhnutnosť zrealnenia pohľadu na štát, vízia, Stratégia príčiny globálnej krízy a účinnosť krízových a pokrízových AP
- Neoliberálny prúd a trhový fundamentalizmus – hrubé deformácie a dezinterpretácie vymedzovania charakteru a funkcií štátu v ekonomike, osobitne v sociálnej oblasti
- Odbúravanie Minimalizácia, „silný“ a slabý“ štát – zavádzajúce, dobré, horšie a zle fungujúce štáty – zlyháva politika
- Podstatné – či je funkčný vo vzťahu konkrétne historickým podmienkam a či sa včas a adekvátne prispôsobuje ich zmenám

Celkové vládne výdavky ako percento HDP v bežných cenách 1913-1999

	1913	1938	1950	1973	1999
Francúzsko	8,9	23,2	27,6	38,8	52,4
Nemecko	17,7	42,4	30,4	42,0	47,6
Holandsko	8,2*	21,7	26,8	45,5	43,8
Veľká Británia	13,3	28,8	34,2	41,5	39,7
aritmetický priemer	12,0	29,0	29,8	42,0	45,9
USA	8,0	19,8	21,4	31,1	30,1
Japonsko	14,2	30,3	19,8	22,9	38,1

* - 1910

Zdroj: Maddison, The World Economy: A millennial perspective, 2001.

Konfrontácia európskeho sociálneho a amerického neoliberálneho modelu

- do polovice 90. rokov bola západná Európa úspešnejšia, rozdiel v produktivite bol po vojne ani nie polovica úrovne USA prakticky prekonal na rozdiel 5 %
- v USA sa od 80. rokov presadil neoliberálny model, ktorému globalizácia otvorila nebývalý priestor
- od polovice 90. rokov – súbeh hlbokých zmien a zvrät v kľúčových podmienkach, čo ohrozilo sociálny model, 50 % podiel sekundárneho sektoru vystriedal 70 % podiel terciáru, ZES, intelektualizácia výrobkov i služieb, účinnosť investícií do znalostných faktorov TNK
- TNK – rozhodujúci podiel výdavkov $V + V$, najviac amerických, USA absolútne (1,8 krát) i relatívne (2,4 krát) najväčšie 2,7 %, EU – 1,9 %
- od 90. USA štvornásobne zvýšili rast TFP, EÚ spomalila z 0,5 na 0,2

Kríza európskeho sociálneho modelu

- inovačný a globalizačný predstih TNK USA – prvá príčina
- druhá – nové civilizačné trendy postindustriálneho rozvoja – výdavky na vzdelanie – predlžovanie, sociálnu sféru, kvalitu života, zdravie, ozdravovanie a ochranu životného prostredia
- rast týchto výdavkov bez ohľadu – či solidárne alebo trhovým spôsobom
- rozpor medzi predbiehaním výdavkov sociálneho modelu a výkonnosťou
- tlak na odbúravanie výdavkov politika USA – kurzová a rozpočtová, proexportná a antiimportná, politický tlak MMF, SB a OECD
- „argumenty“ – ignoroval sa objektívny rast výdavkov, „plytvavosť“, zneužívanie“
- „riešenie“ – obmedzovanie a prevedenie na trhovú režim (privatizácia)
- 2. línia – znižovanie daní – hlavný spôsob urýchľovania rastu
- M. Pick – K. Aiginger – plytvavosť ani nie 1/10 zvyšovania výdavkov, súkromné – väčšie riziká, nákladnejšie a menej dostupné
- znižovanie dani – extenzívny rast a mnohonásobne menej ako znalostné

Modernizácia štátu cestou znalostne sociálneho modelu

- rozpor výdavky – výkonnosť zdanlivo opodstatňoval neoliberálny model
- pohľad do „vnútra“ európskeho sociálneho modelu – 4 homogénne nástupnícke modely – znalostne sociálny; zadržovací (Nemecko, Francúzsko, Taliansko), hybridný (V. Británia) a ultraliberálny doháňací (ČR, MR, PR) – SR, pobaltské
- miera prerozdelenia na sociálnu a zdravotnú ochranu, špecifiká
- komparatívna analýza – ek. a sociálne najúspešnejší – znalostne sociálny solidárne rozvíjanie znalostnej modernizácie, krízu prekonal intenzívnym zvyšovaním výkonnosti znalostnou cestou, výrazné zvýšenie výdavkov na výskum a vzdelanie 2001 – 11 % HDP – o 4 p.b. vyššie ako ostatné
- KV – k trhovej motivácii, soc. súdržnosti, intelektualizovaná drahá práca
- predstihol aj neoliberálne znalostný model USA v produktivite aj TFP
- perspektívnosť a K aj v kríze

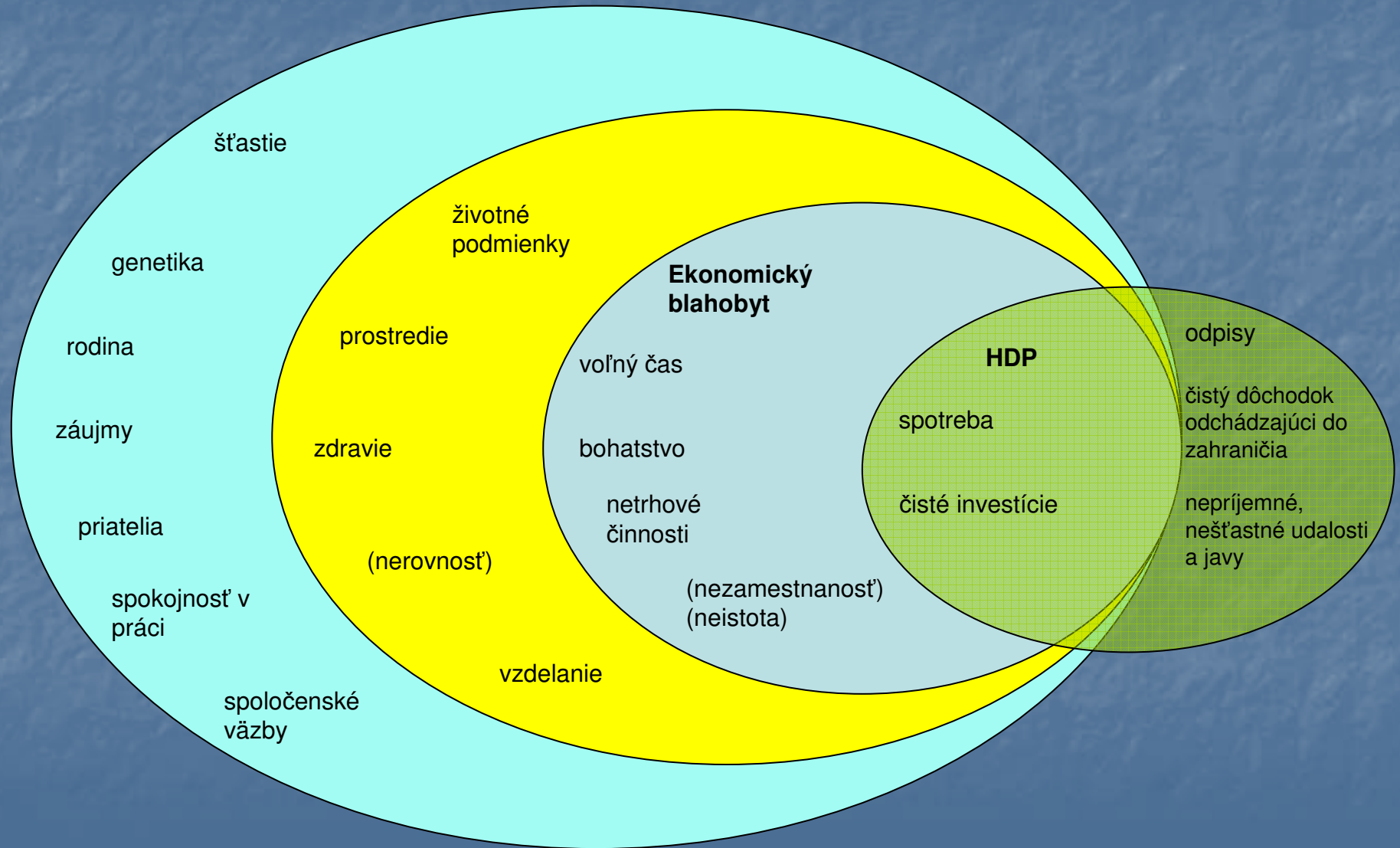
Podiel daní a príjmov vlády na HDP vybraných krajín (rok 2009)

Krajina	Podiel celkových príjmov vlády (aj nedaňových) na HDP	Podiel daní (bez sociálneho poistenia) na HDP	Deficity rozpočtov krajín za rok 2009 k HDP
Španielsko	34,7 %	18,7 %	-11,2 %
Portugalsko	41,6 %	22,2 %	-9,4 %
Írsko	34,1 %	21,5 %	-14,3 %
Grécko	36,9 %	19,3 %	-13,5 %
Nemecko	44,3 %	23,6 %	-3,3 %
Francúzsko	48,1 %	24,9 %	-7,6 %
Dánsko	55,8 %	47,1 %	-2,8 %
Fínsko	53,2 %	29,9 %	-2,4 %
Švédsko	55,7 %	35,9 %	-0,8 %

Zdroj: Government Finance Statistics, Eurostat, 2010/1

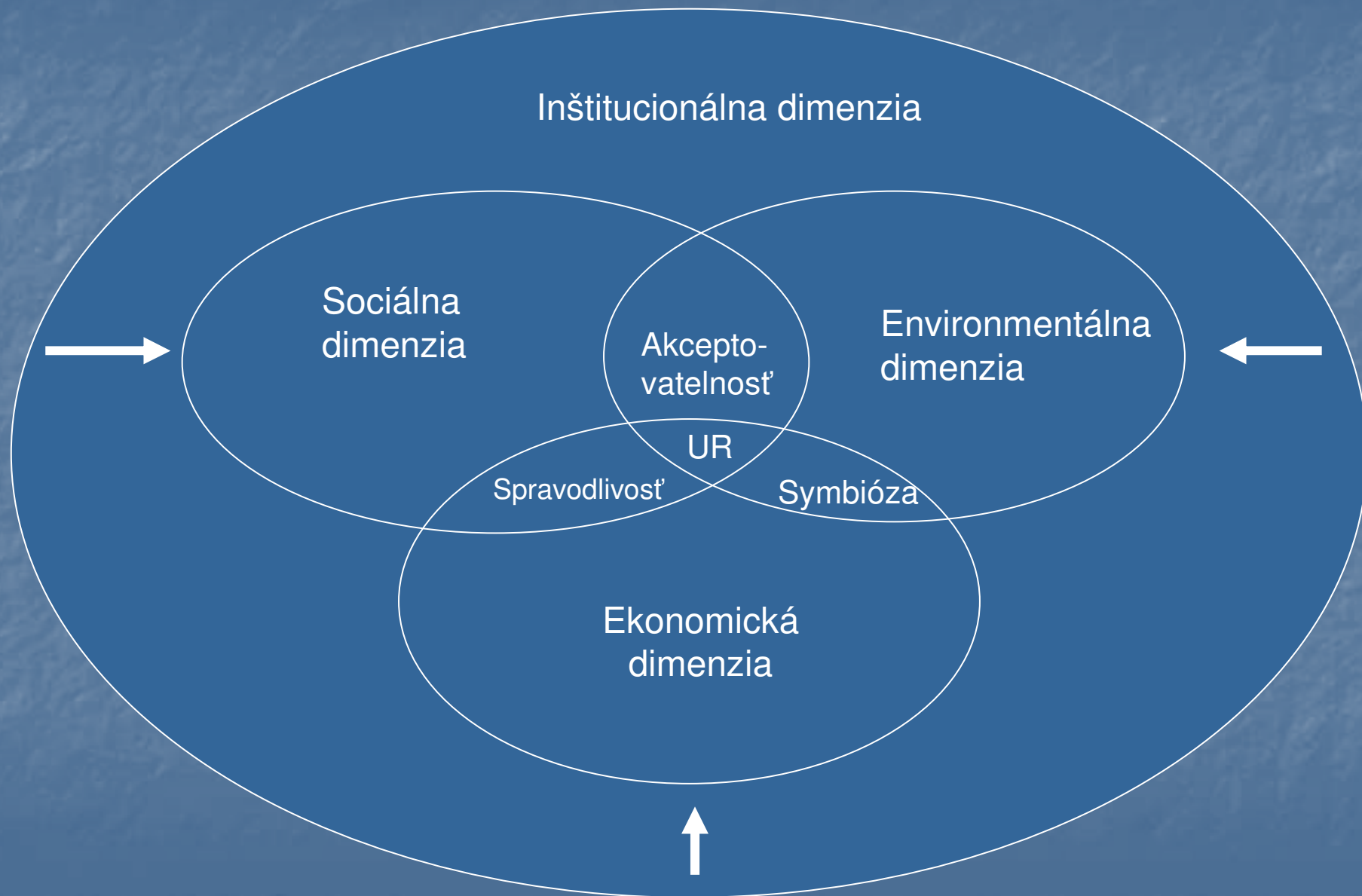
Komponenty ekonomického blahobytu a kvality života

PREDPOKLADY A MOŽNÉ VÝCHODISKÁ NOVEJ PARADIGMY PONÍMANIA ŠTÁTU A JEHO FUNKCIÍ

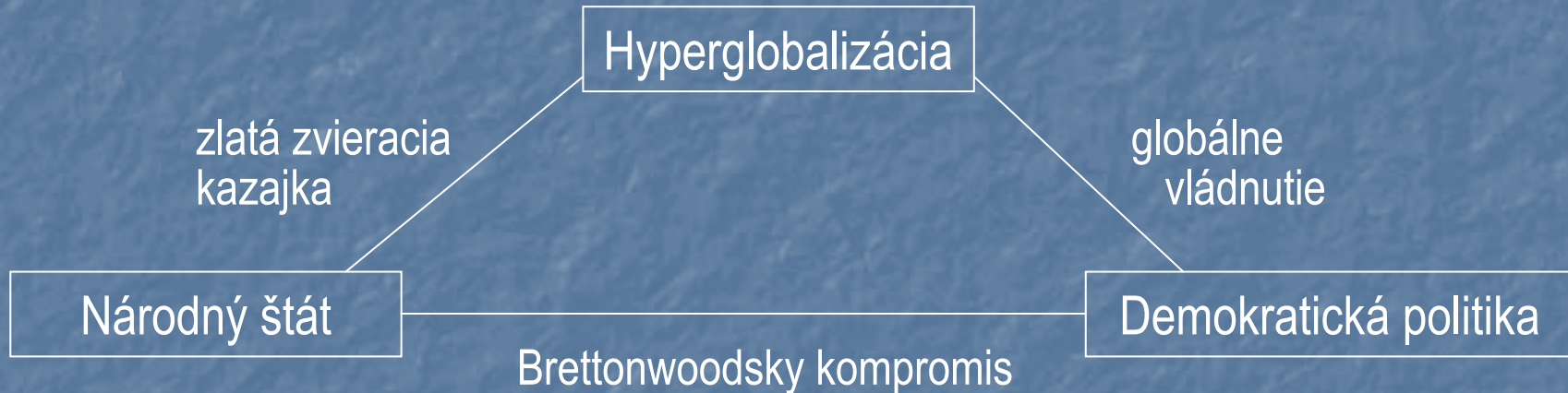
- M. Friedman – trhový kapitalizmus a liberálna demokracia umožňujú najvyššiu efektívnosť a najvyššiu formu tvorby zisku globálny trh externalizuje náklady, ktoré sú v sociálne a ekologicky orientovanom hospodárstve internalizované, štátom sa vnucujú krátkodobé hľadiská zisku, dlhodobá neudržateľnosť
- nadnárodné globálne ekonomické a finančné elity skonštituovali vlastný riadiaci mechanizmus v duchu zdeformovaného globálneho trhu, ktorý si podriaďuje štáty, politiku, i sociálny systém
- dve možné línie presadzovania novej paradigmy
- formovanie novej štruktúry centier SE – globálne prerozdelenie ekonomickej a politickej moci a vplyvu BRIC
- rozvíjanie ZES a prehĺbovanie demokracie v rámci štátov príklad štvorpartity

Štyri dimenzie udržateľného rozvoja

DANI RODRIK A JEHO POLITICKÁ TRILEMA SE

The Globalization Paradox. Why Global Markets, States and Democracy Can't Coexist Oxford, 2011

Vo svete je príliš veľa národnoštátnej diverzity, aby sa dala vtesnať do „pokrustovej postele“ univerzálnych pravidiel. Súčasne môžu plnohodnotne existovať len 2, forsírovanie jedného limituje jeden, alebo aj dva ostatné.

PRINCÍPY NOVEJ GLOBALIZÁCIE

1. Trh musí byť hlboko ukotvený v systéme vládnutia, trhy však samy seba negenerujú, neregulujú, nestabilizujú a nerobia sa udržateľnými. Trhy a vlády (štát) treba chápať dve 2 strany mince
2. Demokratické vládnutie a politické komunity sú prevažne organizované v rámci národných štátov a pravdepodobne tak v bezprostrednej budúcnosti zostanú. Problém funkčnosti transnacionálnych pravidiel a rozdielných potrieb a preferencií štátov, riešiť v logike princípov Bretton Woodského systému a GATT
Zlad'ovanie globálnych pravidiel v podmienkach veľkej diverzity podmienok, potrieb, záujmov a preferencií – najnižší spoločný menovateľ
  - „preteky ku dnu“ – v dôsledku hyper-globálnych kritérií
  - efektívnosť a legitimizácia globalizácie sa má riešiť cestou posilňovania nie okyptenia demokratických procedúr v rámci štátov

PRINCÍPY NOVEJ GLOBALIZÁCIE – pokračovanie 1

3. K prosperite nie je „jedna cesta“, dnešné inštitúcie sú len podmnožinou potenciálnych inštitucionálnych možností. Jadro inštitucionálnej infraštruktúry sa musí budovať na národnej úrovni, kde sa rozvíjajú inštitúcie, ktoré navyiac vyhovujú konkrétnym krajinám.
4. Krajiny majú právo podporovať svoje vlastné sociálne usporiadanie, reguláciu a inštitúcie. Namiesto poučovania ako zmeniť politiku a inštitúcie, aby sa maximalizoval obchod a atraktivita pre zahraničných investorov, chápať globalizáciu ako prostriedok k cieľom prosperita, stabilita, sloboda, KUŽ
Medzinárodné dohody môžu byť dôležitým prínosom, no ich úlohou je posilňovať integritu domáceho demokratického procesu a nie, aby ho nahrádzali

PRINCÍPY NOVEJ GLOBALIZÁCIE – pokračovanie 2

5. Krajiny nemôžu mať právo vnucovať ich inštitúcie iným
Ochranu vlastných hodnôt a regulácie ostro odlišovať od ich
vnucovania iným
6. Účelom medzinárodného ekonomického usporiadania musí byť
budovanie pravidiel fungovania a manažovania prepojenia
(interface) medzi národnými inštitúciami. Akcent na podstatnú
riadiacu funkciu národných štátov vo SE neznamená vzdať sa
medzinárodných pravidiel. Ide však o tom, aby multilaterálny
režim umožnil národom najlepšie sledovať ich vlastné hodnoty,
rozvojové ciele a prosperovať v rámci vlastného sociálneho
usporiadania význam opt-out a exit klauzúl

PRINCÍPY NOVEJ GLOBALIZÁCIE – pokračovanie 3

7. Nedemokratické krajiny nemôžu počítať s rovnakými právami a privilégiami medzinárodného ekonomického poriadku ako demokratické.
  - viaceré znepokojujúce otázky o štruktúre globálneho vládnutia o presvedčení aktérov SE či je globalizácia výhodná, nerovnosti a neistoty a pod. sú založené na nesprávnom predpoklade, že globalizácia je žiadúca a nezvratná a že znovuzmocnenie štátov by uvolnilo sily, ktoré by ťažko poškodili SE.
  - namiesto jednotného súboru globálnych inštitúcií (resp dominantnej supervelmoci) súbor diverzifikovaných národov, ktorých interakcie sú regulované jednoduchými, transparentnými, spoločne akceptovanými pravidlami

Kvalita a udržateľnosť života – podstatná črta modernizácie štátu

- retrospektívna analýza zložitého a rozporuplného historického stvárňovania podôb štátu ukazuje že sa presadzuje dlhodobý trend jeho modernizácie
- ako funkčnej adaptácie jeho charakter a funkcií
- na meniace sa faktory historickej podmienenosti
- umožňujúce pozitívne civilizačné posuny vývoja spoločnosti
- KUŽ – čoraz prioritnejšia oblasť angažovanosti štátu
- globálna kríza – jedno z kľúčových východísk – obnova suverenity, koordinované vzájomne zladované rozvíjanie združenej suverenity a subsidiárne moderné globálne inštitúcie